

СУДОВА ВЕТЕРИНАРНА МЕДИЦИНА І ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ У ТВАРИННИЦЬКІЙ ГАЛУЗІ

УДК 619:340.6

СУДОВА ВЕТЕРИНАРНА МЕДИЦИНА – НАУКА І НАВЧАЛЬНА ДИСЦИПЛІНА: ІСТОРІЯ, СУЧАСНИЙ СТАН ПРОБЛЕМИ, ПЕРСПЕКТИВИ

Яценко І.В., к. вет. н., доцент, судовий експерт МЮ України,
Труш А.М., к. біол. н., доцент, судовий експерт МЮ України,
Харківська державна зооветеринарна академія, м. Харків
Коцюмбас Г.І., д.вет.н.

Львівський національний університет ветеринарної медицини і біотехнологій ім. С.З. Гжицького
Скрипка М.В., к.вет.н., доцент
Полтавська державна аграрна академія, м. Полтава
Дегтярьов М.О., к. вет. н., доцент,
Бондаревський М.М., ст. викл.,
Кам'янський В.В., лікар вет. мед.
Харківська державна зооветеринарна академія, м. Харків

Анотація. Проаналізовано історію становлення та розвитку судової ветеринарної медицини, як науки і навчальної дисципліни. Пропонується виділити її в самостійну навчальну дисципліну і викладати студентам вищих навчальних закладів за спеціальністю «Ветеринарна медицина». Необхідно розвивати наукові дослідження в галузі судової ветеринарної експертизи, що забезпечить розширення експертних можливостей в цій галузі; створить умови для надання об'єктивного, обґрунтованого, правильного, правдивого експертного висновку за справою.

Ключові слова: *судова ветеринарна медицина.*

„Ни в одной отрасли сельского хозяйства нет такого количества подлогов, обманов и мошенничества, как в животноводстве”.

Ф.Т. Попов (1895)

Актуальність проблеми. Експертна справа в Україні, як і в усьому світі, посідає надзвичайно важливе місце у суспільній практиці. Необхідність проведення експертизи виникає у науковій, виробничій, економічній, торгівельній, соціальній, медичній, правоохоронній та інших сферах людської діяльності. Це пов'язано з впровадженням у практику результатів наукових досліджень, нових технологій чи технологічних процесів, створенням нової або експлуатацією існуючої техніки, забудовою населених пунктів, вкладенням бюджетних коштів та інвестицій у різні проекти, перевіркою якості товарів і послуг, забезпеченням охорони здоров'я населення, охороною довкілля, встановленням фактів, що мають юридичне значення, тощо. Законодавством передбачено випадки, коли проведення експертизи є обов'язковою дією у спеціальних державних установах [1], в інших випадках експертиза може призначатися за ініціативним запитом або вимогою підприємства, установи, організації, громадського формування, окремої фізичної особи.

В загальному плані експертиза полягає у вивченні, перевірці, аналітичному дослідженні, кількісній або якісній оцінці фахівцем (експертом) або групою фахівців (експертною радою), спеціально уповноваженим державним органом (експертною організацією), органом виконавчої влади (в межах його компетенції), підприємством, установою та організацією всіх форм власності, а також об'єднанням громадян певного питання, явища, процесу, предмета. Вона має своїм завданням встановлення відповідності об'єкта експертизи вимогам і нормам чинного законодавства, стандартам, технічним умовам і правилам (у тому числі світовим та Європейського співтовариства), вимогам якості, рівню витрат з тим, щоб визначити їх економічну ефективність, конкурентоспроможність, безпеку в експлуатації, застосуванні та вживанні з погляду охорони здоров'я людини і збереження навколишнього середовища, ідентифікувати їх, оцінити їх вартість, стан (щодо людини – стан здоров'я тощо) [2-3].

Важливе місце посідають експертизи щодо визначення безпеки лікарських засобів, умов забезпечення санітарно-гігієнічного та санітарно-епідеміологічного благополуччя населення, ветеринарно-санітарного стану в місцях виробництва, переробки, реалізації продукції тваринного походження та іншої харчової продукції тощо [4-7].

Національне законодавство України досить докладно регламентує питання організації та проведення

різних видів і різновидів експертиз. Кількість і обсяг нормативно-правових актів, якими регулюється експертна справа в Україні, доволі велика. Кожен вид або різновид експертизи має свою мету і завдання, форми, об'єкти експертного дослідження, методи і методики його проведення, які визначаються нормативно-правовими актами, присвяченими певній експертизі [8-9].

За роки незалежності України судова експертиза стала одним з пріоритетів захисту прав і свобод громадян. Закон України «Про судову експертизу» [9] визначає основні положення забезпечення правосуддя незалежної, кваліфікованої і об'єктивної експертизи, орієнтованої на максимальне використання досягнення науки і техніки.

Правовою основою призначення проведення судових експертиз є Закон України «Про судову експертизу» [9], Кримінально-процесуальний (КПК), Цивільно-процесуальний (ЦПК) і Господарський процесуальний (ГПК) кодекси України. Законодавство встановлює, що судові експертизи за кримінальними і цивільними справами призначаються у тих випадках, коли вирішення певних питань при провадженні за цими справами необхідні спеціальні знання. Отже, експертиза (від франц. – *expertisa*, лат. – *expertus* – досвідчений) – це дослідження спеціалістом-експертом питань, рішення яких потребує спеціальних знань у різних галузях науки, техніки, економіки, торгівлі тощо, з представленням умотивованого висновку.

У практичній діяльності кожний державний або приватний працівник ветеринарної медицини, котрий має досвід роботи і яку б посаду він не займав (наукову чи адміністративну в господарствах різної форми власності), може бути експертом. Тому кожний лікар ветеринарної медицини повинен кваліфіковано володіти законодавчими і практичними основами судової експертизи. Окрім цього, з прийняттям у 1994 році Кабінетом Міністрів України, Міністерством юстиції України та іншими міністерствами і відомствами базового нормативного акта – Закону України „Про судову експертизу”, введено в дію низку інших нормативно-правових актів, які розвивають та деталізують положення зазначеного Закону і якими повинні володіти лікарі ветеринарної медицини.

Судово-ветеринарна медицина – *medicina farinsis veterinaria*, охоплює широке коло знань і досліджень при виявленні сумнівних судових питань, що стосуються живих тварин, трупів, тваринницької продукції і сировини. З того часу, коли в нашій країні були надруковані останні навчальні посібники „Судово-ветеринарне акушерство” (Ф.Я. Сизоненко, 1969) та „Судово-ветеринарна експертиза” (В.П. Образцов, 1986) [10], пройшло багато років. За цей період ветеринарна медицина збагатилась новітніми даними, котрі ґрунтуються на передових досягненнях ветеринарної науки і юриспруденції. За роки незалежності України відбулись значні зміни та глибокі реформи як у соціальному, так і в економічному житті держави та суспільства. Відбувається реформування системи судочинства, що втілюється у прийнятих законах, а також вищої освіти.

Відомо, що порушення ветеринарних правил стає причиною виникнення інфекційних хвороб тварин, що наносять збитки тваринництву. Незадовільні умови утримання і годівлі тварин сприяють підвищеному їх відходу, зокрема недбале збереження отрутохімікатів часто обумовлює масові отруєння; неправильне збереження кормів призводить до їх пліснявіння і розвитку токсикоінфекцій (стахіботріотоксикоз, фузаріотоксикоз тощо). Порушення умов карантину, купівлі-продажу тварин, неправильне використання тварин з племінною та іншою метою, браконьєрство, жорстокість по відношенню до тварин, а також порушення правил утилізації загиблих тварин сприяє виникненню судових справ і необхідності проведення судово-ветеринарної експертизи.

Судово-ветеринарна експертиза дає висновок про причину загибелі чи захворювання, що часто є наслідком порушення зоогієнічних умов утримання тварин, а саме: протяги, підвищена вологість в результаті порушення температурних режимів, підвищення концентрації аміаку в повітрі у тваринницьких приміщеннях тощо), правильності режиму ізоляції, використання і утримання хворих і підозрілих у захворюванні тварин, а також про придатність використання у їжу чи для використання сировини тваринного походження у ветеринарно-санітарному відношенні.

Практика показує, що найбільш частими об'єктами, із приводу яких виникають судово-ветеринарні справи, є продукти тваринного походження: м'ясо, субпродукти, готові продукти з натурального і січеного м'яса, молоко, молочні продукти і сировина тваринного походження, при розв'язанні питання щодо фальсифікації продукції (продаж на ринку тушки kota замість тушки нутрії, кроля; яловичого фаршу замість свинячого).

Наслідок втрат продукції з різних причин, господарствам наноситься економічний збиток. Такого роду судові справи виникають через загибель або захворювання тварин, при вимушеному забої їх і втрати м'ясної продуктивності внаслідок порушення умов зберігання (холодильник) її до одержання результатів бактеріологічного чи хімічного дослідження, при заниженні норм виходу м'яса і субпродуктів після забою тварин, а також норм природного збитку м'яса і м'ясопродуктів при збереженні їх у різних умовах. У таких випадках виявляють винних осіб і пред'являють до них позов через судові органи.

Судово-ветеринарна експертиза обов'язково повинна мати місце при розгляді справ про злочини, пов'язані з загибеллю домашніх тварин, з вимушеним забоєм, спричиненим порушенням зооветеринарних правил з їх утримання, годівлі та інших порушеннях.

Наш досвід експертної діяльності показує, що судово-слідчі органи залучають ветеринарних лікарів як судових експертів для встановлення пересортиці м'яса, реалізованого в роздрібній торгівлі по сортах, категорії вгодованості м'ясних туш різних видів забійних тварин, статі і віку тварини по м'ясній туші і з субпродуктам, виду і категорій субпродукту, особливо суміші січеного і діафрагмального м'яса, їх кількісного

співвідношення в загальній масі. У ряді випадків експерти встановлюють вид м'яса за дрібним шматочком м'ясного фарша, а також визначають вихідну сировину, з якої отриманий м'ясний фарш чи який вид січеного м'яса добавлений до готового фаршу.

Предметом судового розгляду можуть бути і питання пов'язані з нанесенням шкоди домашнім тваринам, що знаходиться у приватній власності, а також суперечки, що виникають між організаціями чи громадянами у зв'язку з обміном, купівлею і продажем тварин, при розгляді справ пов'язаних із браконьєрством, псуванням і фальсифікацією продуктів тваринного походження тощо.

Для з'ясування кількості загиблих тварин і причини загибелі (згоріли, учаділи) судово-слідчі органи приділяють велику увагу актам обстеження господарств, протоколам розтину трупів тварин та іншим документам раніше складеними різними фахівцями. Проте, останні не можуть замінити собою висновок експерта, оскільки вони мають відомчий характер і часто складаються фахівцями, відповідальними за стан тваринництва в даному господарстві і можуть бути не об'єктивними.

Вище вказані питання поставлені судово-слідчими органами на вирішення ветеринарному лікарю, як судовому експерту, свідчать про їхню багатогранність і вимагають відповідних знань і досвіду для їхнього вирішення. Тому вивчаючи сутність поставлених питань за матеріалами справи, експерт всебічно аналізує обставини кримінальної справи і на підставі наукових даних та існуючих законодавчих положень дає висновок.

У такий спосіб судово-ветеринарна експертиза покликана установити наявність причинного зв'язку між захворюванням чи загибеллю тварин і створеними для них несприятливими умовами. Для цієї мети проводять: клінічне обстеження тварин, розтин трупів загиблих і огляд туш забитих тварин, а також інші, додаткові дослідження за потреби.

При виявленні в процесі експертного дослідження обставин, що спричинили й обумовили захворювання і загибель тварин, експерт має можливість вносити пропозиції про усунення цих обставин і, таким чином, попереджувати виникнення аналогічних злочинів.

Профілактичне значення судово-ветеринарної експертизи полягає в тому, що вона виявляє причини й умови, що сприяли здійсненню злочину, і на цій підставі розробляються пропозиції спеціального характеру, спрямовані на їхнє усунення.

Значення судово-ветеринарної експертизи у провадженні справи полягає в тому, що висновок експерта є доказом у досудовому розслідуванні та судовому процесі. Отже, знання з судової експертизи необхідні кожному лікарю ветеринарної медицини.

У ветеринарній медицині спеціально підготовлених по судово-ветеринарній експертизі лікарів немає, як це поставлено в гуманній медицині. Тому судово-слідчими органами в якості експерта може бути залучений фахівець ветеринарної медицини, що відповідає встановленим вимогам до експерта. Питання, поставлені на вирішення експерту, і висновок експертизи не повинні виходити за межі спеціальних знань і компетенції експерта у галузі ветеринарної медицини [8].

Історія становлення і розвитку судової ветеринарії бере витоки з далекої давнини. Ще на ранній стадії суспільного розвитку при полюванні на диких тварин, а потім їх одомашнюванні, у період виникнення та розвитку скотарства, при використанні прирученої худоби як робочої сили, особливо з появою приватної власності, обміну та торгівлі власниками тваринами, виникали суперечливі питання. Для розв'язання суперечок, пов'язаних з тваринництвом, у більш цивілізованих народів світу різних часів існували закріплені законодавчо постанови цих питань [11].

Перші сліди таких постанов знаходимо в книгах „Ветхого завета”. Так, юдейські землероби з давніх часів мали певні закони, які стосувались питань поранення рабів та свійських тварин: „Якщо хтось украде вола або вівцю, або їх заб'є на м'ясо чи продасть, то повинен повернути господарю цих тварин 5 волів за вола, або 4 вівці за вівцю (ст. 1, п.22)”.

У ст. 14 п. 22 сказано, що, „якщо хтось позичить у свого ближнього тварин, і вони будуть травмовані або забиті, то той, хто позичав цих тварин, повинен повернути за них грошей вдвічі більше їхньої вартості”.

У старих Римських законах також є постанови (судові закони), які називали Едиктами, про торгівлю свійськими тваринами. Ці закони були під контролем спеціальних чиновників нижчого ступеня – *adilen'tiv*, котрі, крім нагляду за реалізацією тварин, виконували обов'язки базарних поліцейських або базарних суддів. Едикти пізніше увійшли до цивільного права, які були названі *Aedictum Aedilitium* і дотримувались кожним реалізатором тварин.

У VI столітті від Різдва Христового імператором Юстиніаном були зібрані усі постанови, написані у різні часи і випущені під назвою „Римського цивільного права” (*Corpus Iuris Civilis Instiniani*). Їх перша частина була названа *Digesten*, а друга – *Pandecten*. У „Цивільне право” увійшли всі римські едикти, які пізніше були запозичені іншими державами світу.

В той час, коли ще не було ветеринарії, а також і лікарів ветеринарної медицини, при вирішенні суперечливих випадків всі закони та постанови були надані на розгляд суддів. Але в більшості випадків вирішення суддів були хиткі і хибні, тому що окрім знань законів необхідні були теоретичні та практичні знання ветеринарної медицини, яких не мали судді. Тому для пояснення суті питання при розв'язанні суперечливих питань, пов'язаних з тваринництвом, запрошували м'ясників, конюхів, пастухів, чабанів, ковалів тощо.

У ті далекі часи практика вирішення суперечок та взаємних претензій була емпіричною, тобто не носила наукового характеру. Головним доказом вважалось зізнання винної особи. Провина встановлювалася суб'єктивно, що часто було причиною хибних рішень і звинувачень.

З моменту зародження в античний період і до Петрівського часу, гуманна та ветеринарна медицина розвивались як єдина наука. Вперше судову медицину як самостійний розділ медичної науки визначив Іоганн Бонн у монографії „Specimen medicine forensis” („Специальная судебная медицина”), виданій ним в Лейпцизі у 1690 році.

Починаючи з XVI та до середини XVI століть судова медицина і тісно пов'язана з нею судова ветеринарія тільки зароджувалися. У Росії та інших країнах світу видавалися відповідні законодавчі постанови, спрямовані на боротьбу з хворобами людей та тварин, запобігання загибелі коней та інших свійських тварин, а також на відповідальність причетних до цього людей.

Про необхідність дотримання санітарних правил, як засобу профілактики повальних заразних хвороб серед тварин і людей, згадується ще в допетрівський період розвитку судової ветеринарної медицини, при правлінні царя Олексія.

У 1832 році прийнято ряд законів Російської імперії, а в 1842 році прийнято статут судової медицини. В ньому систематизовані існуючі законодавчі акти, присвячені питанням судової медицини, що регламентували організацію ветеринарної справи. Так, сукупністю законів передбачалось покарання за невиконання припису наказу, засобів застереження проти занесення заразних хвороб свійських тварин. Лікарським статутом фахівці ветеринарної медицини зобов'язувались сповіщати органи державної влади про кожний відомий випадок захворювання тварин у підпорядкованій ним місцевості. Така відповідальність була відведена і власникам цих тварин. Зазначалося, що „хто навмисне занесе заразну хворобу на чужих тварин або використає будь-яку речовину для отруєння корму, то буде нести відповідальність згідно існуючого закону”.

Наукова судова ветеринарія бере початок з 1864 року, з моменту реформування судочинства та введення гласного суду і прийняття судового статуту. З цього часу судові функції були відділені від адміністративних. Питання про надання лікарям ветеринарної медицини обов'язків судово-ветеринарних експертів обговорювалось в циркулярі Медичного департаменту внутрішніх справ (куди на той час входив і Ветеринарний комітет) від 4 серпня 1875 року за № 1784. До проведення лікарської медичної експертизи залучались і лікарі ветеринарної медицини.

В „Настольной книге следователя” у розділі „Ветеринарная и зоотехническая экспертиза” місце застосування ветеринарної медицини визначається так: „Ветеринарна експертиза дає висновки про причину загибелі або захворювання тварин, про характер захворювання, правильність режиму ізоляції, використання та утримання хворих та підозрілих на захворювання тварин, а також про придатність в їжу або використання сировини тваринного походження”.

З виникненням вищих навчальних закладів програма з судово-ветеринарної медицини в них була однією з основних спеціальних дисциплін і викладалась на всіх факультетах ветеринарних інститутів. Викладання цієї дисципліни доручалось видатним вченим тих часів. Так, наприклад, читання лекцій по судово-ветеринарній медицині на ветеринарному відділенні Петербурзької імператорської військово-медичної академії з 1871 року було доручено І.І. Равичу, у Харківському ветеринарному інституті – професору М.І. Петропавловському.

Перший самостійний посібник з судово-ветеринарної медицини було видано професором Харківського ветеринарного інституту Ф.Т. Поповим у 1895 році, а в 1907 році ним був опублікований „Краткий курс судебной ветеринарии для студентов и врачей”, в якому він писав: „Ни в одной отрасли сельского хозяйства нет такого количества подлогов, обманов и мошенничества, как в животноводстве”.

Значний внесок у розвиток вітчизняної судово-ветеринарної медицини вніс професор М.І. Марі, який видав „Руководство к осмотру мяса” для лікарів і студентів (С.-Петербург, 1912). В цьому посібнику розкриті питання з визначення видової належності м'яса різних видів тварин, що і до нинішнього часу має значну актуальність.

За період радянських часів у 1951 році в Ленінградському ветеринарному інституті вперше в СРСР вийшла книга ветеринарних патологоанатомів: професорів В.З. Черняка, М.А. Добіна, П.І. Кокурічева „Основы судебной ветеринарной экспертизы”, нова редакція якої знову в 1977 році видана під авторством П.І. Кокурічева і М.А. Добіна.

У цьому ж році на Україні вийшло друге видання книги доцента Ф.Я. Сизоненко „Судово-ветеринарное акушерство”, а в 1986 році – вийшло друге видання книги доцента Харківського зооветеринарного інституту В.П. Образцова „Судебно-ветеринарная экспертиза” [10]. В цей же рік в Казанському ветеринарному інституті вийшов посібник з судово-ветеринарної експертизи м'яса диких тварин за авторством професорів В.В. Власенка та В.П. Фролова.

З 1981 року рядом ветеринарних факультетів Радянського Союзу за типовою навчальною програмою **викладався самостійний курс з судово-ветеринарної експертизи** (Алма-Ата – проф. М.Ф. Шуклін, Вітебськ – проф. М.С. Жаров, Москва – проф. К.І. Вертинський, проф. В.П. Шишков, Ставрополь – проф. А.М. Смирнов, Харків – доцент В.П. Образцов та інші).

Самостійні розділи, які ввійшли в „Справочник ветеринарного врача” і випускалися у 1990 та 1996 роках видавництвом „Колос”, присвячені питанням судово-ветеринарної експертизи, були написані доцентами В.П. Образцовим та А.О. Кунаковим. Як самостійний курс „Судово-ветеринарна експертиза” з 1990 року у вищих навчальних закладах факультетів ветеринарної медицини України не викладався. В той же час на факультетах ветеринарної медицини Росії існує самостійний предмет з судової ветеринарії, який входить до навчальних планів при підготовці фахівців ветеринарної медицини. Для вивчення цього предмету існує

підручник „Судебная ветеринарная медицина” (автор А.В. Жаров, 2001) [.....].

Аналізуючи історію піднятого питання, не можна не зазначити, що славна історія **Харківського ветеринарного інституту**, заснованого у 1805 р., свідчить, що в даному вузі серед інших дисциплін ветеринарного циклу, викладалася і судова ветеринарія, існував окремий кабінет і лабораторія судової ветеринарії [13-14].

Кабінет судової ветеринарії і токсикології розмішувався у двох невеликих кімнатах при інфекційних клініках великих тварин. Завідувачем кабінету був доцент Ф.Т. Попов. Теоретичний курс судової ветеринарії викладали для студентів 4 курсу в осінньому семестрі по 2 години на тиждень. Студентам демонстрували препарати, апарати, рисунки, методи судово-ветеринарного дослідження тощо. Так, при викладанні розділу пошкодження тварин студентам демонстрували різні сорти зернових кормів: ячменя, вівса, зерна джугари, куколя та ядовитого плевела, а за гербарієм, створеним за Чубаревським – завідувачем лабораторії, трав, що зустрічаються в сіні. Студентам демонструвалися солодкі і кислі злаки, ароматичні і ядовиті трави. В лекційному курсі судової ветеринарії студенти вивчали практичне застосування таблиці Лангенталя для визначення сортів сіна, а також розглядали будову та застосування приладу «голандська пурка», котра використовувалася в російському військовому відомстві для визначення маси зернових кормів.

При викладанні розділу судова травматологія студентам зверталась увага на особливості характеру травм спричинених зброєю. Демонструвалися рисунки видів ран, котрі наносяться тваринам тупими, гострими, колючими предметами та вогнепальними снарядами. Студентам демонструвалися методи судово-ветеринарного визначення кров'яних п'ятен та методи визначення їх видової належності.

Викладаючи розділ судової ветеринарії «Вади тварин», студенти розглядали рисунки нормального ока, при сліпоті; препарати гортані коня, хворого на задуху.

Крім теоретичного курсу в осінньому 7-му семестрі для студентів проводились практичні заняття з судової ветеринарії (табл.1) [15]. Заняття проходили в групах по 15-16 чол. На них студенти відпрацьовували техніку судово-ветеринарного розтину трупів тварин; дослідження кормів, згідно з законом військового відомства; складали протоколи розтину трупів тварин; акти аналізу кормів.

Таблиця 1

Навчальний план у Харківському ветеринарному інституті на поч. ХХ ст. (годин на тиждень)

Навчальні предмети	1909 р.				1912 р.				1914 р.				1915 р.			
	ВС*		ОС*		ВС		ОС		ВС		ОС		ВС		ОС	
	т*	п*	т	п	т	п	т	п	т	п	т	п	т	п	т	п
4 курс																
Епізоотологія	-	-	3	-	-	-	3	-	-	-	3	-	-	-	3	-
Патологічна анатомія	-	-	-	18	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Бактеріологія	-	-	-	12	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
М'ясознавство	3	1	-	-	3	-	-	-	3	-	-	-	3	-	-	-
Офтальмологія	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-
Судова ветеринарія	-	6	2	4	-	5	2	5	-	5	3	4	-	6	2	8
Розтин	-	3	-	4	-	6	-	5	-	6	-	5	-	6	-	5
Підковування коней	-	-	-	4	-	-	-	4	-	-	-	4	-	-	-	6
Клініка терапевтична	-	5	-	5	-	6	-	6	-	12	-	12	-	12	-	12
Клініка хірургічна	-	6	-	6	-	6	-	6	-	12	-	12	-	12	-	12
Клініка інфекційна	-	3	-	3	-	3	-	3	-	3	-	3	-	3	-	3
Клініка дрібних тварин	-	6	-	6	-	6	-	6	-	6	-	6	-	6	-	6
Про вакцини і вакцинації	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-	-	-	-	-	-	-
Вакцини і щеплення віспи	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	1	-
Разом	3	30	6	62	3	32	5	35	4	44	6	46	3	45	6	52

примітка: * - ВС – весняний семестр, ОС – осінній семестр, т – теоретичні заняття; п – практичні заняття.

Під час весняного 8-го семестру студенти ХВІ відвідували лише практичні заняття з судової ветеринарії. На них студенти знайомились з особливостями судово-ветеринарної експертизи отруєнь тварин різними токсичними речовинами, патологоанатомічними змінами в організмі, технікою судово-ветеринарного розтину отруєних тварин, способами якісного визначення отруту в організмі. Теоретичні заняття з судової ветеринарії у весняному 8-му семестрі розкладом не передбачались. Закінчувався курс судової ветеринарії іспитом (рис.1).

Рік	Місяць і число	Теоретичні і практичні предмети	Екзаменаційна оцінка	Підпис екзаменатора	Рік	Місяць і число	Теоретичні і практичні предмети	Екзаменаційна оцінка	Підпис екзаменатора
1908	10/11	Хімія	В. Чуб.	[Підпис]	1908	26/IV	Гігієна	В. Чуб.	[Підпис]
		Гістологія	В. Чуб.	[Підпис]			Ковка	В. Чуб.	[Підпис]
		Ботаніка	В. Чуб.	[Підпис]			Хирур. клініка	В. Чуб.	[Підпис]
1908	1/II	Зоологія	В. Чуб.	[Підпис]			Терапевтич. клініка	В. Чуб.	[Підпис]
		Формація і фармакогнозія	В. Чуб.	[Підпис]	20/IV	1909	Інфекційн. бол. клініка	В. Чуб.	[Підпис]
1908	19/VI	Патологіч. анатомія	В. Чуб.	[Підпис]			Клініч. спец. зав.	В. Чуб.	[Підпис]
1908	5/IV	Операт. хирур.	В. Чуб.	[Підпис]	1909	3/II	Судов. ветеринар.	В. Чуб.	[Підпис]
1908	4/XII	Бактеріологія	В. Чуб.	[Підпис]					

Рис. 1. Залікова книжка студента Харківського ветеринарного інституту Д. Поручикова (1906 р) (серед предметів є запис про судову ветеринарію: останній у переліку на цій сторінці залікової книжки).

Для забезпечення відповідного навчального процесу з курсу судової ветеринарії адміністрацією ХВІ у 1909 р. було асигновано 300 руб. протягом зазначеного року з цієї суми були здійснені такі витрати: на придбання інструментів, апаратури, приладдя – 66 руб. 70 коп.; закупівлю лікарських і отрут – 150 руб. 28 коп.; ремонт печей – 10 руб.; придання лабораторних тварин – 42 руб. 46 коп.

За часів Радянського Союзу в циклі предметів ветеринарного профілю дисципліна «Судова ветеринарія» викладалась як факультативний курс. Серед питань, передбачених програмою (рис. 2) були такі: вступ, визначення і значення предмета; процесуальна частина судово-ветеринарної експертизи; судово-ветеринарна експертиза трупів тварин; експертиза випадків захворювання чи смерті тварин, зумовлених неправильним харчуванням, утриманням і експлуатацією; організація судово-ветеринарної експертизи отруєних тварин; експертиза захворювань спричинених фізичними чинниками; експертиза за спірними питаннями при купівлі-продажі тварин; судово-ветеринарна експертиза за питаннями боротьби з інфекційними захворюваннями; судово-ветеринарна експертиза продуктів тваринного походження; судово-ветеринарна експертиза за матеріалами справи, судова відповідальність ветеринарних працівників при порушеннях у професійній роботі.

МИНИСТЕРСТВО СЕЛЬСКОГО ХОЗЯЙСТВА СССР
Главное управление высшего и среднего
сельскохозяйственного образования

УТВЕРЖДЕНА
Главным управлением высшего и
среднего сельскохозяйственного обра-
зования.
8 июля 1974 г.

СУДЕБНАЯ ВЕТЕРИНАРИЯ
ПРОГРАММА ФАКУЛЬТАТИВНОГО КУРСА
ДЛЯ СЕЛЬСКОХОЗЯЙСТВЕННЫХ ВЫСШИХ УЧЕБНЫХ
ЗАВЕДЕНИЙ ПО СПЕЦИАЛЬНОСТИ 1507 —
ВЕТЕРИНАРИЯ

Москва — 1974

Введение Определение и значение предмета, его место среди других дисциплин. Историческая справка. Процессуальная часть Общие положения и статьи законов о судебной экспертизе. Права и обязанности судебного эксперта. Особенности судебно-ветеринарной экспертизы. Ветеринарный устав и ветеринарное законодательство как основы деятельности для ветеринарного эксперта. Организации, привлекающие ветеринарных врачей в качестве экспертов. Объекты судебно-ветеринарной экспертизы. Документация судебно-ветеринарной экспертизы. Судебно-ветеринарная экспертиза трупов животных Особенности судебно-ветеринарного вскрытия. Документация судебно-ветеринарного вскрытия. Формы заключения. Взятие и пересылка материала для бактериологического, гистологического и химического исследований при судебной экспертизе. Экспертиза случаев заболевания или смерти животных, обусловленных неправильным кормлением, содержанием и эксплуатацией животных Экспертиза общего голодания. Экспертиза случаев заболевания при неполноценном рационе (недостатке витаминов, минеральных веществ и т. д.). Экспертиза случаев заболевания и смерти животных, обусловленных нарушениями содержания зоогигиенических условий и технологии животноводства. Организация судебно-ветеринарной экспертизы отравлений животных: Идами растительного происхождения, кормами, пораженными грибами и кормовыми добавками (карбамидом), антигельминтными веществами и ядохимикатами, примененными в сельском хозяйстве.	Экспертиза заболеваний, вызываемых физическими воздействиями Удушение, утопление, перегревание, переохлаждение, электропоражение, механические повреждения, шок, определение давности повреждений. Экспертиза при спорах, возникающих в связи с куплей-продажей животных Правовые нормы купли-продажи. Экспертиза инфекционных, инвазионных и пенифицированных заболеваний, выявленных после покупки животных. Представление о сроках возврата. Судебно-ветеринарная экспертиза по вопросам борьбы с инфекционными заболеваниями Вопросы, подлежащие судебной экспертизе: карантинные мероприятия и ответственность за их нарушение, нарушение правил транспортировки животных; перенос людьми возбудителей заразных заболеваний; ответственность за нарушение ветеринарно-санитарных правил и инструкций. Судебно-ветеринарная экспертиза продуктов животного происхождения Определение вида и возраста животных по костям, шерсти, мускулатуре, жиру и др. Определение мяса от павших животных или убитых в агональном состоянии. Определение фальсификации пищевых продуктов животного происхождения. Судебно-ветеринарная экспертиза по материалам дела. Судебная ответственность ветеринарных работников при нарушениях в профессиональной работе Права ветеринарных работников при проведении ветеринарных мероприятий. Врачебные ошибки и несчастные случаи. Ответственность ветеринарных работников при наличии с их стороны халатности, небрежности, бездействия, применения непроверенных средств, передоверия, превышения прав в профессиональной деятельности (хирургических операциях, акушерской помощи и т. п.). Программа рассмотрена и одобрена бюро ветеринарной секции Всесоюзного научного общества патологоанатомов в апреле 1974 г. (МВА). ЛИТЕРАТУРА: Червяк В. З., Добин М. А., Кожурничев П. И., Судебно-ветеринарная экспертиза. Ленинград, «Колос», 1963.

Рис. 2. Програма з судової ветеринарії (1974 р.).

Нині в Російській Федерації курс судово-ветеринарної експертизи, як самостійна частина судової ветеринарної медицини, як обов'язкова частина включена відповідно Державному освітньому стандарту вищої ветеринарної освіти в усі навчальні плани з підготовки лікарів ветеринарної медицини. Викладання його у ветеринарних вузах і на ветеринарних факультетах введеться на п'ятому курсі за новою навчальною програмою, затвердженою Навчально-методичним об'єднанням вищих навчальних закладів у галузі ветеринарії і зоотехнії з 1995 р. З того часу надруковані підручники з судової ветеринарної медицини [.....].

У Вітебській державній академії ветеринарної академії (Республіка Білорусь) курс судової

ветеринарної медицини читається при кафедрі патологічної анатомії.

На сучасному етапі об'єктами судово-ветеринарної медицини є:

1. Живі свійські, дикі, мисливські, зоопаркові (екзотичні) тварини.
2. М'ясо тварин, молоко, м'ясні та молочні продукти.
3. Сировина для ветеринарно-біологічної промисловості.
4. Фураж.
5. Фармацевтичні препарати та отрути.
6. Трупні загиблих тварин.
7. Внутрішні органи, кістки і їх уламки, сліди крові, виділень, відчленовані частини туші, скелетезовані трупи, зольні залишки і попіл.
8. Документи: матеріали досудових і судових справ (протоколи розтину, акти епізоотичного обстеження господарства тощо).
9. Об'єкти речового доказу (отрутохімікати, мотузка, блювотні маси, сліди крові, послід тощо).
10. Похідні шкірних покривів тваринного походження (волосся, пір'я, луска тощо).
11. Продукти переробки тваринних організмів (корми для тварин та птахів, борошно, шматки хутра та шкіри тощо).

12. Продукти життєдіяльності рослинних і тваринних організмів (мед, камедь, екскременти тощо).

Завданням судової ветеринарної медицини є допомога судово-слідчим органам дослідженнями, котрі сприяють розкриттю злочинів, що спричиняють економічні збитки державі і суб'єктам господарювання у галузі виробництва та переробки сільськогосподарської продукції [16-23].

Під час проведення судово-ветеринарних досліджень можуть бути вирішені такі експертні завдання:

1. Встановлення причин захворювання або загибелі тварин.
2. Оцінка своєчасності та повноти проведення лікувально-профілактичних, протиепізоотичних, санітарно-гігієнічних та карантинних заходів.
3. Встановлення придатності та визначення свіжості м'ясних продуктів, риби, меду, рослинних продуктів тощо.
4. Дослідження екологічної чистоти продуктів харчування.
5. Встановлення видової належності м'яса тварин у справах про крадіжки, фальсифікацію, бракон'єрство тощо.
6. Товарознавчі дослідження живих тварин, їх туш та продуктів переробки.
7. Дослідження за справами про лікарські помилки, що мали місце під час догляду, лікування, профілактичних заходів та вибракування тварин.
8. Експертні дослідження у справах з вирішення суперечливих господарських питань у галузях зоотехнії та ветеринарної медицини.
9. Експертні дослідження причин та наслідків фактів порушення ветеринарно-санітарних вимог щодо захисту довкілля.
10. Дослідження документів з метою встановлення їх відповідності чинному законодавству України стосовно ветеринарної медицини.
11. Завдання профілактичного плану, під час вирішення яких можуть бути встановлені причини та обставини, що сприяли скоєнню злочину або правопорушень.
12. Установлення належності об'єктів тваринного та рослинного походження до конкретного біологічного таксона (родина, роду, виду тощо), а також виявлення мікрооб'єктів зазначеного походження в будь-якій масі або на предметах обстановки місця події (предметах-носіях).
13. Установлення спільної родової (групової) належності декількох порівнюваних об'єктів.
14. Установлення належності об'єктів біологічного походження до одного цілого.
15. Визначення біологічних характеристик стану об'єкта (стадії розвитку організму, причин та часу змін його стану, механізму пошкодження та ін.).
16. Яка природа даного об'єкта? Якщо він біологічного походження, то яка його таксономічна належність?
17. Чи є на предметі-носії (зазначається, якому саме) мікрооб'єкти (частки) біологічного походження? Якщо є, то яка їх таксономічна належність?
18. Чи має даний об'єкт та зразки, вилучені в конкретному місці спільну родову (групову) належність?
19. Чи є дані об'єкти частинами одного цілого?
20. Чи могли за певний строк статися ті або інші зміни в розвитку тваринного об'єкта?
21. Яка давність заселення трупа знайденими на ньому комахами (личинками комах)?
22. Чи є волосся, знайдене на предметі-носії (указується, на якому), волоссям людини (тварини)? Якщо це волосся тварини, то чи має воно спільну родову (групову) належність до волосся даної особини?
23. Який вік тварини, її частин?

При розгляді судових справ згідно з Кримінально-процесуальним (КПК) і Цивільно-процесуальним кодексами (ЦПК), Господарсько-процесуальним кодексом та іншими нормативно-правовими актами, велике значення надають висновкам експерта. Висновок судового експерта повинен відповідати таким вимогам: бути обґрунтованим і об'єктивним (ст. 12 Закону України «Про судову експертизу», ст. 369 МК України), бути правильним (ч.1 ст. 77 КПК України), бути правдивим (ч.1 ст. 58 ЦПК України), бути мотивованим (ч.3 ст. 31

ЦПК України) [24-26]. Висновок експерта, як джерело доказів, може бути наданий тільки фахівцем, котрий має як теоретичний, так і практичний досвід, вищу освіту, бажано щоб мав державний реєстр атестованого судового експерта в центральній експертно-кваліфікаційній комісії Міністерства юстиції України [9].

Власний експертний досвід авторів цієї статті свідчить, що значна частка судово-ветеринарних експертиз становить продукція і сировина тваринного походження (відповідність наданих на експертизу зразків м'яса сучасній нормативній документації України; відповідність вилучених зразків ковбас та м'ясних і рибних консервів встановленій рецептурі та вимогам нормативної документації, їх безпека і якість; встановлення фальсифікацій ікри різних видів риб); експертиза племінних тварин за спірних питань щодо їх здоров'я та відповідність племінному сертифікату; експертизи раптової смерті; експертизи жорстокого поводження з тваринами.

Галузями застосування знань із судової ветеринарної медицини є:

1. Криміналістика.
2. Судочинство.
3. Органи прокуратури.
4. Служба безпеки України.
5. Ветеринарно-санітарна експертиза.
6. Страхова діяльність, пов'язана з тваринництвом.
7. Державний ветеринарно-санітарний контроль на кордоні і транспорті (аеропорти, річкові і морські порти, залізниця, автошляхи тощо).
8. Діяльність підрозділів ветеринарної міліції тощо.
9. Кадрове забезпечення науково-дослідних інститутів і лабораторій судових експертиз Міністерства юстиції, Міністерства внутрішніх справ тощо.

Аналіз наукових джерел в галузі судової біологічної експертизи показав, що такі дослідження активно проводяться з судової медичної [27-33], судово-ботанічної експертиз [34-45]. Щодо судово-ветеринарної експертизи такі повідомлення поодинокі та не охоплюють всіх розділів цієї наукової сфери [46-56], а це означає, що при проведєнні подібних експертиз у своєму висновку ветеринарний експерт повідомляє про неможливість надати позитивний висновок за справою, оскільки відсутні методики тих чи інших досліджень, що не може не відобразитись на якості досудового слідства.

Нині на факультетах ветеринарної медицини в Україні курс судової ветеринарної медицини читається одночасно з секційним курсом при кафедрі патологічної анатомії. У Харківській державній зооветеринарній академії курс судової ветеринарії читається у 9-му семестрі разом з секційним курсом на який, за робочою програмою, відводиться 32 год. лабораторних занять, з них останні 4 год. – суто на розгляд процесуальних питань судової експертизи. Лекційні заняття в цьому курсі не передбачені.

У Полтавській державній аграрній академії судова ветеринарна медицина викладається також разом із секційним курсом і включає 16 год. лекцій та 36 год. лабораторних занять. У лекційному курсі розглядаються такі питання: предмет і завдання судово-ветеринарної експертизи, процесуальні основи судової ветеринарної експертизи, судово-ветеринарна танатологія, посмертні зміни та їх судове значення, насильницька смерть, судова травматологія, судове акушерство, судова експертиза за матеріалами справ, встановлення порушень професійних обов'язків ветеринарно-санітарних експертів. Лабораторні заняття організовані таким чином, що включають питання особливостей секційної техніки, судової токсикології і визначення отруйних речовин, реалізація ділових ігор (вияснення причин загибелі тварин, з'ясування причин суперечок при купівлі-продажі тварин та розв'язання спірних питань у цих відносинах; виникнення судових справ щодо професійно-посадових правопорушень у галузі ветеринарної медицини і тваринництва тощо), проводиться експертиза фаршу, розтин трупів тварин. Розтин трупів супроводжується фотографуванням виразних патологічних змін, забором матеріалу для патогістологічних досліджень, оформленням супровідних документів.

У Дніпропетровському державному аграрному університеті заняття з секційного курсу і судової експертизи організовані подібним чином. Викладачами написані «Методичні рекомендації до занять з патологоанатомічного розтину трупів тварин та судової ветеринарної медицини» (2004 р.) (автори – Сентюрін В.В., Єсіна Е.В., Слесаренко В.В.).

Ми вважаємо, що нині назрів момент, коли необхідно відкрито говорити про серйозний підхід до викладання курсу «Судова ветеринарна медицина»: 1) виокремлення його від курсу «Патологічна анатомія», 2) організацію самостійних кафедр судової ветеринарної медицини і права; 3) розширення і систематизація переліку питань, які необхідно розглядати в цьому курсі; 4) організацію сертифікованих лабораторій судової ветеринарної експертизи; 5) поєднанні навчального процесу, наукових досліджень у цій галузі з провадженням відповідних експертиз.

Нині в Україні діють 7 науково-дослідних інститутів судових експертиз Міністерства юстиції. Серед них судово-біологічні експертизи, в т.ч. і судово-ветеринарні, реально проводяться лише у Харківському науково-дослідному інституті судових експертиз ім. Заслуженого професора Бокаріуса. Співавтор цієї статті пройшов навчання і стажування у зазначеному інституті, а також отримав кваліфікацію судового експерта з правом проведення біологічних експертиз за спеціальністю 9.2. – дослідження об'єктів тваринного походження (рис.3).

Рис. 3. Посвідчення судового експерта

Автори цієї статті пропонують такий проект реформування курсу «Судова ветеринарна медицина»: курс розраховано на 2 семестри (36 год. лекцій і 72 год. лабораторних занять). Форми контролю: виконання курсової роботи, залік та іспит.

Рекомендуємо такий перелік питань для вивчення у курсі «Судова ветеринарна медицина»:

1. Вступ. Загальні процесуальні та організаційні положення про судову експертизу в Україні.
2. Експертиза за матеріалами слідчих і судових справ.
3. Судово-ветеринарна експертиза суперечок при купівлі-продажі тварин та розв'язання спірних питань у цих відносинах;
4. Судово-ветеринарна експертиза речових доказів біологічного походження:
  - Судово-ветеринарне встановлення виділень (виявлення крові).
  - Судово-ветеринарне встановлення виділень (виявлення сперми, слини і екскретів – сечі, кала).
  - Судово-ветеринарне дослідження видової належності волосся ссавців і пір'я птиці.
  - Судово-ветеринарне дослідження натурального жемчуга і перламутра.
  - Судово-ветеринарне дослідження луски риб.
  - Судово-остеологічні дослідження у ветеринарній експертизі.
  - Судово-ветеринарне встановлення виду і статі тварин за окремими органами і ділянками тіла тварин.
5. Судово-ветеринарна експертиза фальсифікацій продукції і сировини тваринного походження:
  - Судово-ветеринарне встановлення фальсифікацій м'яса і м'ясопродуктів.
  - Судово-ветеринарне встановлення фальсифікацій молока і молокопродуктів.
  - Судово-ветеринарне встановлення фальсифікацій риби, ікри риб і рибопродуктів.
  - Судово-ветеринарне встановлення фальсифікацій яєць птиці.
  - Судово-ветеринарне встановлення фальсифікацій меду.
6. Судово-ветеринарні методи встановлення таксономічної, вікової, статеві належності об'єкта дослідження (судова остеологія, судова одонтологія).
7. Судово-ветеринарна токсикологія.
8. Судово-ветеринарна травматологія.
9. Особливості судово-ветеринарної танатології (смерть та її види, огляд трупа на місці виявлення, посмертні зміни та їх судові значення; особливості судової експертизи трупа тварини з передчасною смертю; особливості експертизи ексгумованого трупа; особливості судово-ветеринарної експертизи при асфіксії тварини (утопленні, повішенні), дії низької і високої температур; ураженні електричним струмом; при неправильній експлуатації, перинатальній патології; особливості судово-ветеринарного розтину трупів різних видів; документація судово-ветеринарного розтину трупа).
10. Основи судово-ветеринарної трасології.
11. Судово-ветеринарна експертиза професійно-посадових правопорушень у галузі ветеринарної медицини та тваринництві.

Рекомендований перелік не можна вважати вичерпаним і остаточним. Питання щодо структури дисципліни «Судова ветеринарна медицина» необхідно обговорювати на методичних семінарах, наукових конференціях, з'їздах, нарадах, інших форумах фахівців даної галузі знань для адаптації класичних і вироблення специфічних методичних підходів викладання цієї дисципліни.

На відміну від Росії, в Україні нині не існує сучасних підручників з судової ветеринарної медицини, котрі б узгоджувалися з сучасним законодавством і відповідали новим реаліям життя. Існуючі навчальні посібники та методичні рекомендації українських вчених [57-58] не охоплюють повного обсягу питань новітньої судової ветеринарної медицини. Виходячи з цього, вважаємо, що **написання навчального посібника, підручника і практикума** з судової ветеринарної медицини буде актуальним і перспективним. Структура даного підручника не повинна повторювати матеріал підручників «Патологічна анатомія», «Ветеринарно-санітарна експертиза», «Патологічний розтин тварин», «Епізоотологія» тощо, а лише інтегрувати їх з урахуванням власної методології

(поєднання спеціальних ветеринарних знань із чинним законодавством, врахування аспекту провадження судових експертиз за відкритою кримінальною справою, можливість надання висновку фахівцем за цивільним зверненням тощо). Необхідно виробити **специфічні підходи** при викладанні у вузах даної дисципліни у зв'язку із її специфікою та у контексті з сучасним законодавством України.

Висновки

1. Судова ветеринарна медицина, як наука і навчальна дисципліна, має свою історію, наукову методологічну основу, предмет і об'єкт дослідження.

2. Спеціальної фахової підготовки кадрів, обізнаних з особливостями судової ветеринарної медицини, нині не ведеться. Курс судової ветеринарії, який читається студентам в курсі патологічної анатомії, занадто короткий і односторонній (обмежений патанатомічними основами проблеми), тому не може задовольняти реалій сьогодення.

3. Пропонуємо передбачити базовим навчальним планом самостійну дисципліну «Судова ветеринарна медицина і основи права» та викладати її при підготовці фахівців ветеринарної медицини, як обов'язкову.

3. Ця дисципліна нині є актуальною, допоможе оволодіти теоретичними та практичними навиками судової ветеринарної експертизи як при підготовці студентів факультетів ветеринарної медицини, так і практикуючим лікарям, незалежно від їх фаху.

4. Необхідно розвивати наукові дослідження в галузі судової ветеринарної експертизи, що забезпечить розширення експертних можливостей в цій галузі; створить умови для надання об'єктивного, обґрунтованого, правильного, правдивого експертного висновку за справою.

Література

1. Кримінальний кодекс України / Ю. В. Баулін, В. І. Борисов, С. Б. Гаврин та ін.; за заг. ред. В. Т. Маляренка, В. В. Сташись, В. Я. Тація. – Х. : Одісея. – 2004. – Вид. 2. – 1155 с.
2. Лавринович О. В. Судова експертиза як елемент реалізації конституційних прав громадян / Лавринович О. В. // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : Зб. наук.-практ. матеріалів. – Харків : Право, 2004. – С. 5-8.
3. Кисин М. В. Пути повышения эффективности использования объектов биологического происхождения в раскрытии преступлений / Кисин М. В. // Экспертная практика. – М., 1981. – Вып. 18. – С. 50-52.
4. Хвиля С. И. Мясная промышленность России: проблема фальсификаций / С. И. Хвиля, Р. В. Паршенкова // Мясной бизнес. – 2006. – № 5. – С. 104-105.
5. Парук А. П. Использование биофизических методов при определении фальсификаций мяса / Парук А. П., Курмакава Т. В., Скрыбина К. И. // Мясное дело. – 2005. – №7. – С. 10-11.
6. Лук'янчук В. Роль підрозділів ветеринарної міліції у профілактиці хвороб тварин і нагляді за якістю та безпекою харчових продуктів / Лук'янчук В. // Ветеринарна медицина України. - 2003. – № 7. – С. 22-23.
7. Смирнов А. М. Определение видовой принадлежности мяса и мясопродуктов / Смирнов А. М., Туник А. Н., Светличкин В. В. // Ветеринария. – 2005. – № 5. – С. 52-54.
8. Інструкція Інструкція про призначення і проведення судових експертиз (Наказ Міністерства юстиції України від 08.10.1998 р. № 53/5 із змінами і доповненнями, внесеними наказами Міністерства юстиції України від 30.12.2004 р. № 144/5 від 10.06.2005 р. № 59/5).
9. Закон Про судову експертизу. Закон України від 25 лютого 1994 р. № 4038-ХП. Із змінами і доповненнями, внесеними законами України від 3 квітня 2003 р. № 662- IV та від 9 вересня 2004 р. № 1992-IV.
10. Образцов В. П. Судебно-ветеринарная экспертиза / Образцов В. П. – 2-е изд. – К. : Урожай, 1986. – 176 с.
11. Цимбал М. Л. Перспективи становлення судової експертизи ветеринарної медицини в Україні / Цимбал М. Л., Труш А. М., Савенко М. М. // Теорія і практика судової експертизи і криміналістики : Зб. матер. міжнар. наук.-практ. конф. – Харків : Право, 2002. – С. 564-569.
12. Жаров А. В. Судебная ветеринарная медицина / Жаров А. В. – М. : Колос, 2003. – 264 с.
13. Отчет Харьковского ветеринарного института. – Х., 1905-1910.
14. Отчет Харьковского ветеринарного института. – Х., 1911-1920.
15. Рудик С. К. Статистичний аналіз і аналітична характеристика складу студентів Харківського ветеринарного інституту на початку ХХ століття / Рудик С. К., Головка В. О., Яценко І. В. // Проблеми зооінженерії та ветеринарної медицини: Зб. наук. праць Харківської державної зооветеринарної академії. – Х.: РВВ ХДЗВА, 2007. – Вип. 15 (40), Ч. 1. – С. 151–160.
16. Надточій С. О. Порівняльна характеристика м'яса байбака та крольчатини / Надточій С. О. // Проблеми зооінженерії та ветеринарної медицини : Зб. наук. праць. – Х. : РВВ ХЗВІ, 1999. – Вип. 5 (29), Ч. 2. – С. 98-101.

17. Труш А. М. Ветеринарно-санітарна експертиза продуктів забою байбака / А. М. Труш, С. Надточій // Ветеринарна медицина України. – 2001. – № 9. – С. 30-31.
18. Жирный Г. Е. Экспертиза пищевых продуктов по делам о хищениях в системе общественного питания / Жирный Г. Е. // Криминалистика и судебная экспертиза. – К., 1988. – Вып. 37. – С. 128-133.
19. Комаров А. А. Определение видовой принадлежности тканей жвачных животных / Комаров А. А., Обухов И. Л., Сорокина М. Ю. // Ветеринария. – 2000. – № 3. – С. 59-62.
20. Труш А. М. Основные принципы идентификационных исследований продукции животноводства, решаемые судебно-ветеринарной экспертизой / А. М. Труш, Т. А. Труш // Проблеми зооінженерії та ветеринарної медицини : Зб. наук. праць Харківської державної зооветеринарної академії. – Х. : РВВ ХДЗВА, 2007. – Вип. 13 (39), Ч. 2. – С. 243-247.
21. Філончук О. Заслін недоброякісної продукції / О. Філончук, В. Ракович // Ветеринарна медицина України. – 1998. – № 6. – С. 1.
22. Хвиля С. І. К вопросу выявления фальсификации состава мясного сырья и продукции / Хвиля С. І., Чернуха И. М., Горбатова В. М. // Мясной бизнес. – 2005. – №4(33). – С. 62-64. 2005
23. Труш А. М. Визначення якості яловичини за камерною рідиною очей / Труш А. М., Труш М. А. // Теорія та практика судової експертизи : Зб. наук. праць. – Харків, 2004. – Вип. 3. – С. 371-372.
24. Репешко П.І. Щодо регламентації вимог до висновку судового експерта у законодавстві України / Репешко П. І. // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : Зб. наук.-практ. матеріалів. – Харків : Право, 2004. – С. 36-39.
25. Сулейменова Г. М. О структуре выводов в судебно-медицинской экспертизе вещественных доказательств / Сулейменова Г. М. // Судебно-медицинская экспертиза. – 1992. – №1. – С. 14-16.
26. Дулов А. В. Функции и задачи судебной биологии / А. В. Дулов, А. В. Смольская // Вопросы криминологии, криминалистики и судебной экспертизы. – Минск : НИИ проблем криминологии, криминалистики и судебной экспертизы. – 1994. – Вып. 10. – С. 129-134.
27. Незнакомцева Е. П. Комплексное исследование ребер детей и некоторых домашних животных для судебно-медицинского установления их видовой принадлежности : Дисс. ... канд. мед. наук / Незнакомцева Е. П. – Иваново-Франковск, 1979. – 179 с.
28. Голубович Л. Л. Судебно-медицинская экспертиза сожженных костных останков / Голубович Л. Л. // Судебно-медицинская экспертиза. – 1990. – № С. 24-27.
29. Пашинян Г. А. Особенности ассиметрии размеров нижней челюсти применительно к задачам остеологической идентификации личности / Пашинян Г. А., Арутюнов С. Д., Даллакян В. Д. // Судебно-медицинская экспертиза. – 2003. - № 1. – С. 10-14.
30. Гармус А. К. Диагностика пола по качественным признакам таза / Гармус А. К. // Судебно-медицинская экспертиза. – 1991. – № 2. – С. 29-30.
31. Гончарова Н. Н. Методы определения пола человека по рентгенограмме кисти / Гончарова Н. Н., Самоходская О. В., Федулова М. В. // Судебно-медицинская экспертиза. – 2005. – № 5. – С. 21-26.
32. Звягин В. Н. Реставрация фрагментированного черепа при экспертизе идентификации личности / Звягин В. Н. // Судебно-медицинская экспертиза. – 2001. – № 2. – С. 15-21.
33. Григорьева М. А. Определение варианта массивности скелета и вероятного типа телосложения при идентификации личности по костным останкам / Григорьева М. А. // Судебно-медицинская экспертиза. – 2003. – № 2. – С. 22-25.
34. Балинян Т.Є. Специфіка етапів ідентифікаційних досліджень у судово-біологічній експертизі / Т. Є. Балинян, Л. М. Дереча // Теорія та практика судової експертизи : Зб. наук. праць. – Харків, 2007. – С. 230-236.
35. Прокопенко А. А. Насекомые-кселюфаги как объекты судебно-биологической экспертизы / Прокопенко А. А. // Теорія та практика судової експертизи : Зб. наук. праць. – Харків, 2007. - Вып. 7. – С. 237-241.
36. Черных Ю. В. Експертна практика : методичні підходи до вирішення завдань біологічних досліджень / Черных Ю. В. // Теорія та практика судової експертизи : Зб. наук. праць. – Харків, 2007. – С. 241-244
37. Балинян Т. Є. Водорості як об'єкт судово-біологічної експертизи / Т. Є. Балинян, Н. С. Білоус // Теорія та практика судової експертизи : Зб. наук. праць. – Харків, 2008. – Вип. 8. – С. 326-332.
38. Прокопенко О. О. Основні риси біології окремих видів комах-некробіонтів і їх значення в судово-ентомологічній експертизі // Теорія та практика судової експертизи : Зб. наук. праць. – Харків, 2008. – Вип. 8. – С. 333-338.
39. Балинян Т. Є. Особливості класифікаційних досліджень у судово-біологічній експертизі / Т. Є. Балинян, Л. М. Дереча // Теорія та практика судової експертизи : Зб. наук. праць. – Харків, 2006. – Вип. 6. – С. 244-249.
40. Ветринская А. А. Методика экспертного исследования конкрементов / Ветринская А. А. // Теорія та практика судової експертизи : Зб. наук. праць. – Харків, 2004. – Вип. 4. – С. 282-287.
41. Величка В. В. Возможности судебно-экспертного исследования яиц жаброногого рачка *artemia salina* / В. В. Величка, С. Б. Акмолдаева // Теорія та практика судової експертизи : Зб. наук. праць. – Харків, 2004. – Вип. 4. – С. 287-291.
42. Цыбовский И. С. Идентификация потожировых выделений методами ДНК – анализа / [Цыбовский И. С., Кузуб Н. Н., Котова С. А., Веремейчик В. М.] // Теорія та практика судової експертизи : Зб. наук. праць. – Харків, 2004. – Вип. 4. – С. 275-281.

43. Прокопенко О. О. Сезонні зміни видового складу некроентомофауни / Прокопенко О. О. // Теорія та практика судової експертизи : Зб. наук. праць. – Харків, 2004. – Вип. 3. – С. 362-367.
44. Манченко В. Ю. Можливості дослідження в судово-біологічній експертизі зоопланктону / Манченко В. Ю. // Теорія та практика судової експертизи : Зб. наук. праць. – Харків, 2004. – Вип. 3. – С. 367-370.
45. Яценко І. В. Встановлення видової належності дрібних тварин порівняльно-анатомічним методом з використанням комп'ютерної програми „Osteo” у ветеринарно-санітарній і судово-біологічній експертизі / І. В. Яценко, П. М. Гаврилін. – Харків : РВВ ХДЗВА, 2008. – 57 с.
46. Yacenco I. V. Possibilities of application of discriminant analysis method in veterinary osteology and judicial biological examination / Veterinarska medicina, stočarstvo i ekonomika u proizvodnji zdravstveno bezbedne hrane / I. V. Yacenco, O. M. Getmanez // Zbornik cratkih sadržaja proceeding abstracts. – Herceg Novi, 2007. – P. 190.
47. Деклараційний патент України на корисну модель № 30559. Спосіб визначення видової належності кісток дрібних тварин методом інфрачервоної спектроскопії / Яценко І. В., Гетманець О. М., Гордієнко В. Г. ; Заявлено 12.12.2007 ; Опубл. 25.02.2008, Бюл. № 4. – 2 с.
48. Кисин М. В. Судебно-зоологическая экспертиза / Кисин М. В. // Социалистическая законность. – 1991. – № 2. – С.58.
49. Яценко І.В. Методологія досліджень кісткового матеріалу в судово-ветеринарній експертизі / Яценко І. В. // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики : Зб. наук.-прак. матеріалів. – Харків : Право, 2008. – Вип. 8. – С. 339–348.
50. Деклараційний патент України на корисну модель № 24416. Спосіб визначення видової належності нижньощелепної кістки тварин методом дискримінантного аналізу / І. В. Яценко, О. М. Гетманець ; Заявлено 19.03.2007 ; Опубл. 25.06.2007, Бюл. № 9. – 4 с.
51. Яценко І. В. Комплексне дослідження кісток гомілки дрібних ссавців для судово-ветеринарного встановлення їх видової належності / І. В. Яценко, О. М. Гетманець // Проблеми зооінженерії та ветеринарної медицини : Зб. наук. праць Харківської державної зооветеринарної академії. – Х. : РВВ ХДЗВА, 2008. – Вип. 16 (41), Ч. 2, Т.1. – С. 119–133.
52. Гаврилін П. М. Комплексне дослідження нижньощелепної кістки дрібних ссавців для судово-ветеринарного встановлення їх видової належності / Гаврилін П. М., Яценко І. В., Гетманець О. М. // Проблеми зооінженерії та ветеринарної медицини : Зб. наук. праць Харківської державної зооветеринарної академії. – Х. : РВВ ХДЗВА, 2008. – Вип. 16 (41), Ч.2. – С. 170–183.
53. Журавлева И. А. Особенности анатомического строения тушек кролика, нутрии и кошки / Журавлева И. А., Бобровский А. Я., Боев В. И. // Актуальные проблемы ветеринарной науки : Тезисы докладов / МВА им. К.И. Скрябина. – М. : МВА им. К. И. Скрябина, 1999. – С. 166-167.
54. Губин С. Н. Видовые особенности шейных позвонков мелких жвачных и плотоядных / С. Н. Губин, Г. И. Браги // Актуальные проблемы ветеринарной науки : Тезисы докладов МВА им. К. И. Скрябина. – М. : МВА им. К.И. Скрябина, 1999. – С. 158-160.
55. Губин С. Н. Анатомические признаки грудных и поясничных позвонков у коз, овец и собак / С. Н. Губин, Г. И. Браги // Актуальные проблемы ветеринарной науки: Тезисы докладов МВА им. К. И. Скрябина. – М. : МВА им. К.И. Скрябина, 1999. – С. 160-161.
56. Черняк В. З. Основы судебно-ветеринарной экспертизы / Черняк В. З., Добрин М. А., Кокуричев П. И. – М. : Государственное издательство сельскохозяйственной литературы, 1954. – 277 с.
57. Труш А. М. Словник термінів безпеки продуктів тваринництва та судової ветеринарної медицини / А. М. Труш., І.В. Яценко. – Харків : РВВ ХДЗВА, 2005. – 347 с.
58. Зон Г.А. Судово-ветеринарна експертиза : Навчальний посібник. – Суми : ВВП «Мрія-1», 2002. – 258 с.